

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

БУЛКАТ М. С.,
кандидат юридичних наук,
начальник
(Управління юридичного забезпечення суду
Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ)

УДК 340.1

СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ

У статті представлено результати теоретико-правового аналізу системи принципів судової влади. У результаті проведеного дослідження серед проблемних питань вітчизняних теоретико-правових концепцій системи принципів судової влади виокремлено два основні – неоднорідність розуміння структури та змісту принципів судової влади. Для формування всебічного уявлення про систему принципів судової влади сучасної демократично-правової держави запропоновано застосування поліструктурного підходу до їх розуміння, в основі якого уявлення про судову владу як неоднорідне явище, призначене для регулювання відповідного «природно-правового предмета» – встановлення справедливості, тобто реалізації функцій здійснення судочинства, превентивної, виховної функції тощо різними методами, у тому числі і «позитивістськими» (нормативна складова діяльності судової влади – поточне законодавство держави). Однак не обмежується останніми. Такий підхід опосередковано сприятиме уявленню консолідованої «піраміди», вершиною якої є загальні принципи функціонування судової влади, що відображають правову природу державно-правового поняття; другим рівнем – організаційні принципи судової влади, які стосуються практичного функціонування судових органів, їх взаємодії, а також основ діяльності окремих груп органів судової влади (наприклад, судової системи або системи судів); третім рівнем – принципи, які стосуються функціонування судів, їх процесуальної діяльності із відправлення судочинства, як однієї із функцій судової влади.

Ключові слова: принцип судової влади, система принципів судової влади.

В статье представлены результаты теоретико-правового анализа системы принципов судебной власти. Среди неопределенных вопросов имеющих теоретико-правовых концепций системы принципов судебной власти можно выделить два основных – неоднородность понимания структуры и содержания принципов судебной власти. Для формирования всестороннего представления о системе принципов судебной власти современного демократически-правового государства предложено применение полиструктурного подхода к их пониманию, в основе которого представление о судебной власти как о неоднородном явлении, которое образовано для регулирования соответствующего «естественно-правового предмета» – установление справедливости, то есть реализации функций осуществления судопроизводства, превентивной, воспитательной функции и т.д. соответствующими «позитивистскими методами» (нормативная составляющая судебной власти). Такой подход прогнозируемо будет способствовать представлению консолидированной «пирамиды», вершиной которой являются общие принципы функционирования судебной власти, отражающие ее правовую природу; вторым уровнем – принципы судебной власти, касающиеся практического функционирования судебных органов, их взаимодействия, а также основ деятельности отдельных групп органов судебной власти (например, судебной системы или системы судов); третьим уровнем – принципы, касающиеся функционирования судов и их процессуальной деятельности по отправлению правосудия.

Ключевые слова: принцип судебной власти, система принципов судебной власти.

The article presents the results of the theoretical and legal analysis of the system of principles of the judicial power. Among the indeterminate issues of the theoretical and legal concepts of the system of the principles of the judicial power, two main ones – the heterogeneity of understanding of the structure and content of the principles of the judicial power – are distinguished. In order to form a comprehensive understanding of the system of the principles of the judicial power of the modern democratic state, a politic approach to understanding is proposed, based on which the notion of judicial power as a heterogeneous phenomenon, created for the protection and regulation of the corresponding «natural-legal subject» (establishing justice (implementation of legal proceedings), preventive, educational functions, etc.) by the corresponding «positivist methods» (normative component of the activity of the judicial power). Such an approach will indirectly contribute to the idea of a consolidated «pyramid», the summit of which are the general principles of the functioning of the judicial power, reflecting its legal nature; the second level – the organizational principles of the judicial concerning the practical functioning of the judicial power, their interaction, as well as the basis of the activity of certain groups of judicial authorities (the judicial system or the system of courts); the third level – the principles relating to the functioning of courts and their judicial process in the administration of justice.

Key words: principle of judicial power, system of principles of judicial power.

Вступ. Система принципів судової влади, як основа її функціонування, є однією із найбільш досліджених складових у межах прикладних наукових спеціальностей [5; 8; 13; 17]. Разом із тим існує кілька дискусійних питань у відповідній теоретико-правовій площині.

Так, донині у вітчизняній юридичній науці є тенденція ототожнення суміжних (із принципом судової влади) понять, зокрема «ознаки» та «принципу» функціонування судової влади, «функції» та «принципу» судової влади тощо.

Ще одним проблемним аспектом наявних вітчизняних наукових підходів до розуміння системи принципів судової влади є підміна понять «судової влади» та її «функції – здійснення судочинства». В окремих наукових підходах можна віднайти «поняття та класифікацію принципів здійснення правосуддя» або «принципів судової влади, закріплених у Конституції» як складових цього розуміння [9; 10]. При цьому за змістом у таких підходах частково описано деякі принципи судової влади.

Аналогічною є проблематика розуміння структури принципів судової влади. У цьому контексті слід зауважити, що консолідованими дослідженнями наукових питань структури та системи принципів судової влади займався доктор юридичних наук В. В. Городовенко, який виокремив кілька основних підходів до розуміння системи принципів судової влади. Так, «прихильники першого вважають, що слід виокремити принципи безпосередньо судової влади і принципи її діяльності; другого – що варто диференціювати їх на 2 групи – принципи організації судової влади і її діяльності; третього – що поділ принципів судової влади є умовним» [4, с. 12 – 13].

Постановка завдання. Метою статті є аналіз застосування поліструктурного підходу до розуміння принципів судової влади, в основі якого уявлення про судову владу як неоднорідне явище, призначене для регулювання відповідного «природно-правового предмета» – встановлення справедливості, тобто реалізації функцій здійснення судочинства, превентивної, виховної функції тощо різними методами, у тому числі і «позитивістськими» (нормативна складова діяльності судової влади – точне законодавство держави).

Результати дослідження. Вочевидь, здійснивши аналіз пропонованих концептів розуміння системи принципів судової влади у вітчизняній юридичній науці, структурно їх можна розділити два основні: моноструктурний та поліструктурний.

Прикладом використання моноструктурного розуміння є підхід, запропонований доктором юридичних наук Р. В. Ігоніним. Серед принципів судової влади науковець пропонує виокремлювати такі: «1. поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають у державі; 2. звернення до суду безпосередньо на підставі норм Конституції; 3. оскарження до суду рішень чи дій (бездіяльності) органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб; 4. конституційного контролю; 5. здійснення правосуддя виключно судами; 6. здійснення судочинства виключно Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції; 7. обов'язковість рішень судів; 8. незалежність і недоторканість суддів; 9. принцип територіальності та спеціалізації судів загальної юрисдикції» [7]. Вочевидь зазначений перелік є сукупністю теоретико-правових понять різного порядку – характеристик, ознак, функцій та принципів судової влади, що загалом є характерним для таких концепцій. Як показав аналіз моноструктурних підходів до розуміння системи принципів судової влади, їх обтяжено урівнянням різних складових системи принципів. Зазначене і призводить до підміни понять різного порядку.

Натомість, дещо інший стан речей відбувається під час застосування поліструктурного підходу до розуміння системи принципів судової влади. Під час її застосування у вітчизняній правовій науці, як правило, враховано розуміння категорій судової влади, судоустрою, здійснення судочинства. Однією із найбільш відомих у правничій науці обґрунтованих систем такого порядку залишається запропонована професором І. Є. Марочкіним, який виокремив три підсистеми принципів судової влади:

- інституціональну (загальні принципи судової влади);
- функціональну (принципи відправлення судочинства);
- організаційну (принципи організації системи судових органів або судоустрійні принципи).

Згідно із запропонованим підходом зазначені принципи судової влади пов'язані між собою і утворюють відносно самостійні галузеві підсистеми, кожна з яких відрізняється сферою поширення і призначенням.

Інституціональні принципи фіксують загальні відносини, що виникають при запровадженні інституту судової влади у суспільстві, визначенні її місця у системі поділу влади та загальних засад взаємовідносин з іншими державними та приватними інститутами. Серед них: принцип паритетності судової влади; принцип справедливості судової влади; принцип законності судової влади; принцип здійснення судової влади тільки судом; Принцип доступності судової влади; принцип незалежності судової влади; принцип безсторонності судової влади; принцип процедурності судової влади.

Функціональні принципи стосуються відносин, які виникають при судовому розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних та інших справ. На відміну від специфічних принципів, на яких будується окремий процес судочинства, функціональні принципи судової влади, розкриваючи загальні засади здійснення, реалізації повноважень судової влади, характерні для будь-якого процесу розгляду судової справи, всіх видів судочинства. Серед них: державної мови судочинства; гласності судочинства; участі народу при здійсненні судової влади; здійснення судочинства на засадах рівності учасників процесу перед законом і судом; принцип змагальності у судочинстві; принцип презумпції невинуватості; принцип забезпечення обвинуваченому (підозрюваному, підсудному) права на захист; принцип права на оскарження судового рішення; принцип обов'язковості судового рішення [13].

Організаційні (судоустрійні) принципи, згідно з підходом професора, звернені до відносин, які виникають з приводу організації судової системи, структури її органів, статусу судді, тобто у зв'язку з організаційними відносинами. Організаційні (судоустрійні) принципи судової влади: єдність судової системи та статусу суддів; незалежності суддів; недоторканності суддів; незмінюваності суддів; професіоналізму суддів [14].

Очевидно, що такий підхід до розуміння структури принципів у цілому відображає складну систему судової влади і охоплює різні рівні її організації.

Разом із тим, існує ряд питань у межах конфігурації структурних елементів відповідної системи принципів судової влади з огляду на сучасний стан її формування та рівень розвитку. Так, у дослідженнях доктора юридичних наук В. В. Городовенка можна віднайти звернення до принципів більш загального порядку, наприклад, верховенства права, законності, заборони свавілля тощо [5; 6]. Науковець консолидував їх в «Основоположні принципи судової влади» [4, с. 14–15]. Можливо, такий підхід обумовлено розумінням системи принципів судової влади як певного специфічного різновиду правових принципів. До речі, наразі вже можна зустріти різні його варіації, наприклад Н. В. Охотницька у межах подібного розуміння звернулася до характеристики «принципів побудови судової системи» [15; 16, с. 62].

Також варто зауважити, що принципи права за своєю природою є надзвичайно складним природно-правовим поняттям, про що зазначають провідні фахівці у сфері теорії держави і права [11; 12]. Однак у переважній більшості новітніх підходів, присвячених практичним дослідженням, їх представлено позитивістським поняттям, яке, вочевидь, обмежується вектором розвитку нормативної складової суспільного та державного регулювання – поточним законодавством. Такий підхід обумовлює розвиток і застосування системи принципів судової влади на основі поточного законодавства держави, пояснюючи це «псевдорозумінням» природи принципів права. Тоді як судова влада (як і поняття принципів права) – явище неоднорідне і ґрунтується на захисті та регулюванні свого «природно-правового предмета» (встановлення справедливості, захист прав, превентивна, виховна функції тощо) різними методами, у тому числі і «позитивістськими» (нормативна складова діяльності судової влади – поточне законодавство держави).

Тобто науково-обґрунтоване теоретико-правове розуміння системи принципів судової влади не може бути обмежено описом законодавчих норм. У цьому контексті варто зауважити про можливість співвідношення принципів права із системою принципів судової влади, відображаючи таке явище як «надбудову» в їх системі, одну зі складових її формування, але не як елементу системи власне принципів судової влади.

Ще одним питанням формування правової конструкції системи принципів судової влади є застосування численних підходів до позитивістського розуміння (нормативного) природи судової влади у вітчизняній науковій літературі. Нині поширені наукові аналізи поточного законодавства щодо «принципів організації судової влади, що закріплені у спеціальному законодавстві України про судоустрій» [9; 10]. Очевидно, що принципи, як вихідні ідеї функціонування державно-правового явища судової влади сучасної демократично-правової держави ґрунтуються на відповідних теоретико-правових основах функціонування, загальній правовій доктрині, їх розуміння не може бути спрощене до рівня поточного нормативного закріплення.

З огляду на зазначене, систему принципів судової влади слід розуміти як поліструктурну конструкцію різних рівнів. Такий підхід прогнозовано забезпечить розуміння її правової природи як державно-правового явища із різновекторним функціональним наповненням.

У цьому контексті варто звернутися до її функціонального визначення. Так, система функцій судової влади сучасної держави демократично-правової орієнтації, вочевидь (ґрунтуючись на відповідній правовій доктрині), має на меті виконання різновекторного комплексу функцій. У межах «концепції демократично-правового державного устрою» (як базового теоретико-правового поняття) можна очікувано прогнозувати необхідність виконання сервісної функції суду у встановленні справедливості (вирішенні спорів), а також превентивної суспільної, виховної функції тощо. Зазначене корелюється із запропонованим у попередніх наукових дослідженнях розумінням принципу судової влади – як вихідного положення, покладеного в основу функціонування складової державної влади у конкретно-визначеній сфері її владного регулювання – з приводу встановлення справедливості, відповідно до конкретизованих, аутентичних цінностей та орієнтирів; що корелюється із розумінням призначення (мети) цієї держави у суспільстві, її цілями, змістом функцій, які виконує держава у суспільстві (державних функцій); завданнями, поставленими суспільством перед державою та державною владою на кожному етапі розвитку; та відповідає ознакам та функціям судової влади конкретно-визначеної держави [2].

Тобто одним із важливих завдань побудови структури принципів судової влади є врахування різновекторного функціонала судової влади конкретної держави.

Натомість у змістовному наповненні структури, що в основі системи принципів, у переважній більшості вітчизняних наукових підходів наразі домінують залишається теза про її зосередження на реалізації функції здійснення судочинства.

У цьому контексті слід звернутися до структури та змісту системи функцій судової влади сучасної демократично-правової держави. Як було обґрунтовано у попередніх наукових дослідженнях, особливістю функцій судової влади щодо взаємодії з іншими складовими державної влади є їх зміст – правовідносини щодо діяльності складової державної влади. На основі застосування критерію «за предметом» у їх складі можна виокремити представницьку функцію або функцію співпраці з іншими складовими державної влади, їх органами; контролюючу функцію (функцію контролю) за діяльністю інших складових державної влади, у межах повноважень судової влади [1].

Тобто до загальної групи слід віднести принципи судової влади, які відображають аспект її взаємодії з іншими складовими державної влади, суспільством, зовнішніми складовими та чинниками тощо. Серед них принцип незалежності судової влади (паритетності), здійснення судової влади визначеними органами (а судочинства – виключно судами), принцип доступності судової влади (можливість громадян звернутися до будь-якого судового органу з питань, що належать до його компетенції та до суду за захистом своїх прав).

До організаційних принципів судової влади слід віднести: єдності судової влади, підгрупу принципів збалансованості судової системи: територіальність, інстанційність, спеціалізацію судів.

Окремою групою слід виокремити принципи, які стосуються функціонування судів та їх процесуальної діяльності з відправлення судочинства: безсторонності суду, процедурності судового розгляду, здійснення судочинства на засадах рівності учасників процесу перед законом і судом, гласності судочинства, участі народу під час здійснення судочинства, змагальності у судочинстві, принцип презумпції невинуватості, забезпечення обвинуваченому (підозрюваному, підсудному) права на захист, принцип права на оскарження судового рішення, обов'язковості судового рішення тощо. Підгрупою цих принципів є система принципів, які спрямовані на забезпечення статусу судді – незалежності суддів; недоторканності суддів; незмінюваності суддів; професіоналізму суддів тощо.

Висновки. Таким чином, для формування всебічного уявлення про систему принципів судової влади сучасної демократично-правової держави слід застосувати поліструктурний підхід, в основі якого розуміння судової влади як неоднорідного явища, що ґрунтується на захисті та регулюванні відповідного «природно-правового предмета» (встановлення справедливості (здійснення судочинства), превентивна, виховна функції тощо) різними методами, у тому числі і «позитивістськими» (нормативна складова діяльності судової влади – поточне законодавство держави). Такий підхід опосередковано

сприятиме уявленню консолідованої «піраміди», вершиною якої є загальні принципи функціонування судової влади, другим рівнем – організаційні принципи судової влади, які стосуються функціонування сукупності судових органів, третім рівнем – принципи, які стосуються функціонування судів та їх процесуальної діяльності із відправлення судочинства.

Список використаних джерел:

1. Булкат М. С. До питання про основи класифікації функцій судової влади (теоретико-правовий аспект) / М. С. Булкат // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – Випуск 3. Том 1. – Х. : Гельветика, 2016. – 178 с. – С. 7–11.
2. Булкат М. С. Принципи судової влади: характеристика поняття / М. С. Булкат // Альманах права. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2017.
3. Городовенко В. В. До питання визначення правової природи та системи принципів судового права / В. В. Городовенко // Право України. – 2015. – № 3. – С. 42–52.
4. Городовенко В. В. Принципи судової влади : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : 12.00.10 / В. В. Городовенко ; Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» – Х. : Право, 2012. – 40 с.
5. Городовенко В. В. Принципи судової влади : [монографія] / В. В. Городовенко. – Х. : Право, 2012. – 447 с.
6. Городовенко В. В. Верховенство права як фундаментальний принцип судової влади / В. В. Городовенко // Часопис Академії адвокатури України –2012 – Число 1. – С. 1–9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/view/357/378>
7. Ігонін Р. В. Принципи судової влади / Р. В. Ігонін // Вісник Академії адвокатури України. – 2011. – С. 24–29. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2011_1_4
8. Маляренко В. Т. Принципи судочинства / В. Т. Маляренко // Юридична енциклопедія / НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького / Ю. С. Шемшученко (ред.). – К. : Українська енциклопедія, 2003. – Т. 5 : П-С. – С. 129.
9. Мірінович У. А. Поняття та класифікація принципів здійснення правосуддя / У. А. Мірінович // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – 2011. – Вип. 6. – С. 20–21.
10. Мірінович У. А. Принципи (засади) організації судової влади, що закріплені в спеціальному законодавстві України про судочинство : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук / У. А. Мірінович. – Львів, 2012. – 20 с.
11. Оніщенко Н. М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи : [монографія] / Н. М. Оніщенко ; Відп. ред. академік НАН України Ю. С. Шемшученко. – К. : Юридична думка, 2008. – 320 с.
12. Оніщенко Н. М. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи : дис... д-ра юрид. наук : 12.00.01 // Н. М. Оніщенко ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького ; НАН України. – К., 2002. – 378 с.
13. Організація судової влади в Україні : [навч. посіб.] / за ред.: І. Є. Марочкін, Н. В. Сібільова, Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого Нац. – Х. : Право, 2009. – 184 с.
14. Організація судової влади в Україні / І. Є. Марочкін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uristinfo.net/2011-01-16-19-18-47/283-organizatsija-sudovoyi-vladi-v-ukrayini-marochkin/8877-rozdil-2-printsipi-sudovoyi-vladi.html>
15. Охотницька Н. В. Поняття і принципи побудови судової системи України / Н. В. Охотницька // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ – 2014. – С. 12–20.
16. Охотницька Н. В. Становлення судової системи України (1991 – 2012 рр.): історико-правовий аспект : дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Н. В. Охотницька ; Львівський державний університет внутрішніх справ. – Л., 2015. – 212 с.
17. Прилуцький С. В. Вступ до судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава) : [монографія] / С. В. Прилуцький. – Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. – 317 с.

